

KUR'ÂN'DA İLMİN EVRENSELLİĞİ

Universality of Science in the Qur'ân

Zübeyir KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı, Siirt, Türkiye [ror.org/05ptwtz25](https://orcid.org/05ptwtz25)
Assist. Prof., Siirt University Faculty of Islamic Sciences Department of Basic Islamic Sciences
Department of Qur'an Reciting and Qiraat Science, Siirt, Turkey

 zubeyirkaratas1@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-0166-2236>

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16.09.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 05.12.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2022

 Atıf / Cite as: Karataş, Zübeyir. "Kur'ân'da İlmî Evrenselliği". *Mütefekkir* 9/18 (2022), 409-430.
<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1219566>

 Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

KUR'ÂN'DA İLMİN EVRENSELLİĞİ

Öz

Kur'ân, içerik bakımından evrensel kaideleri ihtiva etmiştir. İtikattan muamelata, ceza hukukundan ibadete varıncaya kadar insanların, dini konuda ihtiyaç duydukları konulara genel manada temas etmiştir. Aynı şekilde onların dünya hayatında terakki ve tekâmül edebilmeleri için de neler yapmaları gerektiğini belirtmiştir. İnsanın öncelikli olarak kendisini, çevresini ve kâinatı iyi kavraması adına ona okumayı emretmiştir. Farklı âyetlerinde, bu hususa atıfta bulunmuştur. İnen ilk âyetin “oku” ile başlaması ve ilmin en büyük araçlarından biri olan kaleme yemin edilmesi bu hakikati açık bir şekilde göstermektedir. Ayrıca “oku” emrinin herhangi bir bilim dalıyla kayıtlandırılmaması, dini bilimlerin yanı sıra insanlara faydası dokunan beşerî bilimler ile de meşgul olmanın dini açıdan önemli olduğunu ortaya koymaktadır. İlim kimden gelirse gelsin onu ortaya koyan kişi hangi dine ve inanca mensup olursa olsun bu bilgi, İslâm'a göre değerlidir. Hatta insan dışı varlıklardan gelen faydalı bilgiler de çok kıymetlidirler. İslâm tarihinin farklı dönemlerinde de bu ilkeye riayet edilmiştir. Ancak zenginlik kaynağı olması gereken farklı itikadi ve fihki mezhepler, ekoller ve bakış açılarından dolayı, bazı dönemlerde ise bu ilke akamete uğratılmış ve herkes mensubu olduğu mezhebin, ekolün, bilgilerini doğru kabul etmiş bunların dışındakini ise adeta inkâr etmiştir. Bu çalışmada, ilmin evrenselliği üzerinde durulacak ve doğru bilgiyi sadece belirli kitle, grup ve çevreyle sınırlandırmanın, Kur'ân'ın temel ilkesiyle çeliştiği izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, İlim, Evrensel, Medeniyet.

Universality of Science in the Qur'ân

Abstract

The Qur'ân contains universal rules in terms of content. From belief to trading transactions, from criminal law to worship, it touches on issues that people needed in religious matters in general. In the same way, it also states what they should do for them to progress and evolve in life. First of all, Qur'ân orders people to read in order to better understand himself, his environment and the universe. It referres to this issue in different verses. Beginning with the “Read” of the first verse and swearing on the pen, which is one of the greatest tools of knowledge, clearly demonstrates this truth. In addition, the fact that the “Read” command is not limited to any branch of science, so this command reveals that it is religiously important to engage in social sciences that people benefit from, as well as religious sciences. No matter from whom the source of knowledge comes from, this knowledge is valuable in İslâm, no matter what religion or belief the person who reveals it belongs to. In fact, useful information from non-human beings is also very valuable. However, unfortunately, due to different creeds and legal sects, schools, dispositions, and perspectives, which should be a source of wealth, this principle was broken in some periods, and it was seen that everyone accepted the information coming from the sects, schools and dispositions to which they belonged, and rejected the other ones. In this study, the universality of science will be emphasized, and it will be tried to explain that limiting correct knowledge with only certain groups contradicts the basic principle of the Qur'ân.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Science, Universal, Civilization.

GİRİŞ

İslâm medeniyetini oluşturan temel unsurlardan biri, şüphesiz ilimdir. Aslında ilim sadece İslâm medeniyetinde değil bütün köklü medeniyetlerin oluşmasında çok önemli fonksiyona sahiptir. Zira ilim/bilgi, yalnız ferdin tekâmülünde değil aynı zamanda toplumun ve hayatın şekillenmesinde, medeniyetin, kültürün, sanatın, tekniğin, geleneğin ve ahlâkî değerlerin oluşmasında da çok önemli role sahiptir. Bir medeniyette ilim ve âlim ne kadar çok olur, ne kadar saygı görür ve sağlıklı fikir ve ürünler ortaya koyarlarsa, o medeniyet, hem çok güçlü olur hem de diğer medeniyetleri de olumlu yönden etkileyip insanlığa maddi ve manevi katkılar sunacağı tarihi ve sosyolojik bir vakiydir.¹ İslâm medeniyeti, bilgiye ve bilgene çok önem vermiş ve bunların mevkillerini, makamların en yükseği olarak nitelendirmiştir.² Bu medeniyetin dayandığı kaynakların başında gelen ve kendisine kutsiyet atfedilen Kur'ân-ı Kerîm'in ilk âyetinin "oku" emriyle başlaması, bu hakikati ifade etmesi açısından son derece önemlidir. Bunun yanı sıra "oku emrinin" herhangi bir bilim dalıyla kayıtlanmaması İslâm'ın, dini bilimlere ve bunların yanı sıra insanlığa faydası dokunan tıp, fen, kimya, astronomi, geometri, fizyoloji, jeoloji vb. beşerî bilimlere önem atfettiğini³ ve bunlarla uğraşmanın mukaddes bir meşguliyet olduğunu göstermektedir.⁴ Çünkü İslâm nazarında doğru ve faydalı bilgi kimden gelirse gelsin ve bunu aktaran kişi hangi dine ve inanca sahip olursa olsun bu bilgi çok kıymetlidir.

Hz. Peygamber, doğru ve faydalı her bilgiyi, hüsnü kabulle karşılamış ve bu konuda ümmetine örnek olmuştur. Aşağıda görüleceği üzere bu konuda din ve inanç ayırımına gitmemiştir. Allah Resulü'nün vefatından sonra İslâm'ın farklı dönemlerinde bu ilkeye riayet edilmiştir. Ancak bazı dönemlerde İslâm'ın farklı bölgelerinde önyargı, cehalet, şüphe ve özellikle taassup gibi nedenlerle bu ilke maalesef ihmal edilmiştir. İnsanlar, farklı dine ve inanca sahip olan kişilerin bilgi ve becerilerinden yararlanmaları bir yana; kendileriyle aynı dine mensup insanların sırf farklı mezhep ve meşrebi benimsedikleri için, onların bilim adına söyledikleri gerçekleri dahi kabul etmemiş ve kendilerini delaletle itham etmişlerdir.⁵ Bu vahim durum birlik ve beraberliğin simgesi olması gereken camilerde de kendisini açık bir

¹ Mustafa Canlı, "Rivayetlerde Âlim Portresi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2013), 44.

² İslâm'da ilmin/bilimin ve âlimin önemi için bk. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Fazlül-İlmi va'l-Ülemâ* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2001), Musa Bilgiz, *Kur'ân'da Bilgi, Kavramsal Çerçeve, Bilgi Türleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003); Temel Yeşilyurt "Kur'ân'da Bilgi" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2004), 1-11.

³ Hayreddin Karaman vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 5/651.

⁴ Tarihin değişik dönemlerinde Müslüman bilim insanlarının beşeri bilimler alanında ortaya koydukları birbirinden kıymetli çalışmalar için bk. Mahmut Karakaş, *8. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Müslüman Bilim Adamları* (İstanbul: Mostar Yayınları, 2021).

⁵ Fevzi Rençber, "İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/1 (30 Haziran 2017), 81.

şekilde kendisini göstermiştir. Örneğin, aynı cami içerisinde farklı mezheplere ait mihrapların kurulması ve her mezhep mensubunun kendi mezhebine bağlı imamın arkasında namaza durması, insanların bir mezhep peşinden gitmeleri için siyasî baskılara maruz bırakılmaları, bu baskıya direnenlere ise işkence ve hatta katliamlara varacak derecede kötü muameleye tabi tutulmaları ve bazı idarecilerin birtakım âlimlerin kitaplarını yaktırması ve buna benzer uygulamalar, maalesef İslâm'ın farklı dönemleri içerisinde yaşanmıştır.⁶ Oysa İslâm dini her şeyden önce Müslümanların birlik içerisinde olmalarının, birliklerine ve beraberliklerine hanel getirecek davranışlardan da şiddetle kaçınılmasının ne denli hayati öneme sahip olduğunu açık bir şekilde beyan etmiştir.⁷ Dolayısıyla ilme/bilgiye bakış ve yaklaşımı birtakım şahıslarla, mezheplerle ve belirli inanç gruplarıyla vb. sınırlandırmak, başta Kur'ân'ın temel ilkesine ve Hz. Peygamber'in yaklaşımına aykırıdır. Zira doğru bilgi belirli kişi ve grupların tekeline bırakılmamış; kaynağı kimden gelirse gelsin her doğru ve sahih bilgi makbul ve değerli addedilmiştir. Günümüzde doğru bilgiyi sadece belirli kişi ve gruplarda gören birtakım insanların mevcudiyeti söz konusudur. Bu bakış açısının yanlış olduğu başta Kur'ân'dan, Hz. Peygamber'den ve İslâm'ın farklı dönemlerinden örnekler verilmek suretiyle izah edilmeye çalışılacaktır.

1. İLMİN TANIMI

Genel olarak bilgi karşılığında kullanılan ilim; bilmek, bir nesnenin künhüne vakıf olmak ve onu her yönüyle kavramak anlamına gelmektedir. Cehaletin zıddı olarak da tarif edilmiştir. Âlim, alîm, allâm, allâme, ma'lûm, ma'lumât muallim, müteallim ve muallem kelimeleri bu maddeden (i'lm)türemiştir.⁸ İslâm kültür ve geleneğinde kıymet ve önem bakımından ilme/bilgiye muadil neredeyse hiçbir şey yoktur. Kur'ân öğretilerinde ilme/bilgiye önceki semâvî dinlerin tümünden daha fazla önem ve değer atfedilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ilim ve âlim hakkındaki övgüler, başka hiçbir kitapta rastlamak mümkün değildir.⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de, ilim kelimesinin türevleriyle birlikte yaklaşık yedi yüz elli yerde geçmesi bu gerçeği açık bir şekilde göstermektedir.¹⁰

⁶ M. Rahmi Telkenaroğlu, "İctihaddan Taklide Evrilmenin En Ağır Bedeli: Mezhep Taassubu", *Umde Dini Tetkikler Dergisi* 1/1 (2018), 41-45.

⁷ Birlik ve beraberliği emreden âyetlerden bazıları şunlardır: "Âl-i İmrân 3/103-105; Mâide 5/104; el-En'âm 6/159; Enfâl 8/46; el-Mü'minûn 23/53; el-Ahzâb 33/66-67; eş-Şûrâ 42/13."

⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Abdulhamid Handavî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 3/221; Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1412), 580; Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, thk. Haşim Muhammed (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), 4/3082-83.

⁹ Hüseyin Alevimehr, *Tefsir Metotları ve Ekolleri*, çev. Erdal Tuncay (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017), 381.

¹⁰ Muhammed Fuâd Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm* (Mısır: Dârü'l-Kütübü'l-Misriyye, 1366), 488-492; İlhan Kutluer, "İlim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/109.

İlmi şimdilik bu şekilde kısaca tarif ettikten sonra İslâm'ın, âlime bakışını kısa bir şekilde değinmekte yarar görüyoruz. Bilindiği üzere ilim ehli olanlara, âlim denilmektedir. Kur'ân'ın değişik âyetlerinde ilim ehlinin ne denli yüksek mevkilere sahip oldukları açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu âyetlerden birkaç tanesini zikretmekte yarar vardır:

a. *"Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) O'ndan başka tanrı yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir."*¹¹

b. *"Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun."*¹²

c. *"Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler- namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar başkadır. İşte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz."*¹³

De ki: *"Siz ona inanın veya inanmayın, şu bir gerçektir ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (Hakk'ın kelâmı) okununca derhal yüzüstü secdeye kapanırlar."*¹⁴

*"Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır."*¹⁵

*"De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?' Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar."*¹⁶

*"Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahibi olanları yüksek derecelere çıkarsın. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır."*¹⁷

Bu ve buna benzer âyetlerden ilmin, insanı en yüksek mertebeye ulaştırdığı ve ilmin üstünde gerçek manada değerli bir mevkiin bulunmadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

2. KUR'ÂN'DA İLME GENEL BAKIŞ

İlim ehlinin ne denli yüksek mevkilere haiz oldukları birtakım âyetler çerçevesinde belirtildi. Şimdi Kur'ân'ın ilme/bilgeye genel bakışı irdelenmeye çalışılacaktır. Kur'ân'ın âyetleriyle ve ilimleriyle ilgilenen her insan, Kur'ân'da en çok yer alan konuların başında ilmin geldiğini net bir şekilde görür. Bu durum, İslâm'ın müntesiplerine ilme yönelmelerinin önemini göstermesi açısından son derece önemlidir. Kur'ân bu realiteyi

¹¹ Âl-i İmrân 3/18.

¹² en-Nahl 16/43. Abdülbaki, *Müfehres*, 488-492; Kutluer, "İlim", 22/22/109.

¹³ en-Nisâ 4/162.

¹⁴ el-İsrâ 17/107.

¹⁵ Fâtır 35/28.

¹⁶ Zümer 39/9.

¹⁷ Mücâdele 58/11.

birtakım âyetler çerçevesinde ortaya koymuştur. Konunun daha iyi anlaşılması için ilgili âyetlerden birkaç tanesini aktarmakta yarar vardır.

“Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı ‘alak’dan yarattı.”

Kur’ân’ın ilk nâzil olan âyetleri Alak sûresinin ilk beş âyetidir.¹⁸ Bu sûrenin ilk âyeti insana okumayı emretmektedir. Geriye kalan diğer dört âyeti ise insanı yaratan kendisine bilmediklerini öğreten Yüce Allah’ın, ne denli kerem ve kuvvet sahibi olduğunu beyan eden âyetlerdir. İlk inen vahiyde dikkatleri celbeden husus, onun “oku” emriyle başlamasıdır. Aslında bu emir eğitim ve öğretimin (ilim/bilgi) önemini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Zira eğitim ve öğretimin ilk halkasını teşkil eden unsur okumak olduğundan, doğal olarak bununla başlanması talep edilmiştir. Aynı zamanda bu âyetlerden İslâm’ın ilk ve en önemli hedefinin, ilmi bütün dallarıyla yaymak ve yerleştirmek olduğu anlaşılmaktadır.

“Nûn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin.”¹⁹

İçerisinde bu âyetin de yer aldığı Kalem sûresi, Alak sûresinden sonra Mekke’de nâzil olmuştur. Bilindiği üzere Kur’ân’ın sûre ve âyetlerinin birbirleriyle münasebetleri söz konusudur. İlk inen sûrenin ilk âyetinde insanın okuması emredilmiş ikinci sırada inen sûrenin ilk âyetinde ise kalem üzerine yemin edilmiştir. Kaleme yemin edilmesinin hikmetlerinden biri, eğitim ve öğretime yani bilgiye verilen önemi ifade etmektir. Diğer hikmeti ise ilmin ve irfanın toplumun tüm katmanlarına yayılmasını sağlamak ve böylelikle bununla toplumun terakki etmesini sağlayıp onlara hayırlı ümmet olma vasfını kazandırmaktır.²⁰ Kaleme yemin edilmesi, başlı başına ilmin değerini ortaya koyması açısından yeterlidir. Zira Allah Teâlâ, kendi katında yüce olan ve önem atfettiği nesnelere yemin etmektedir. Kalem, yazı yazmak ve ilimleri kayıt altına almak için bir vasıta. Bir başka ifadeyle bilgi için kalem olmazsa olmazlardandır. Çünkü kalemle, ilim dalları, hüküm ve kaideler, geçmiş kavim ve toplumların durumları muhafaza altına alınmaktadır. Kalem/yazı olmadığı takdirde din ve dünya işlerine taalluk eden kaideler heba olacağından, insanlığın büyük felaketlerle karşı karşıya kalması kaçınılmaz olur.²¹

¹⁸ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vil’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2000), 24/519.

¹⁹ Kalem 68/1.

²⁰ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Temâm b. Atiyye el-Endülüsî, *el-Muharrari’l-vacîz fi tefsiri kitâbi’l-azîz*, thk. Abdusselam Abdusşâfi (Beyrut: Dâru’l-kütübü’l-ilmiyye, 1422) 5/345; Seyyid Kutub, *fi Zilâli’l-Kur’ân*, çev. M. Emin Saraç vd. (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, ts.), 16/283; Muhammed Emin b. Abdullah el-Hererî, *Hadâ’iku’r-revhi ve’r-reyhân fi revâbi’ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 2001), 33/77.

²¹ Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.), 32/218; el-Hererî, *Hadâ’iku’r-revhi ve’r-reyhân*, 32/155.

“*Rabbim ilmimi artır de!*”²²

Bu âyet, ilmin değerini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle ilmin/bilginin önemini ifade eden âyetlerin başında bu âyet gelmektedir. Zira Yüce Allah, Kur’ân’da sadece Hz. Peygamber’den ve aynı zamanda onun nevi şahsında bütün insanlardan kendisinden bilgilerinin artırılmasını talep etmelerini emretmiştir. Allah Resûlü herkes için model bir şahsiyet olduğundan, kendisine yöneltilen bu emir herkesi ilgilendirmekte ve bağlamaktadır. İlgili âyetten kastedilen ilim, faydalı olan ilimdir. Çünkü Hz. Peygamber, Allah’tan faydalı ilim istemiş fayda vermeyen ilimden ise ona sığınmıştır.²³

“Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik. Mûsâ ona, ‘Senin öğrendiğin doğruya ulaştırın bilgiden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?’ dedi.”²⁴

Bu âyetlerde, Hz. Musa ve salih kul olarak tavsif edilen zat (Müfessirlerin bir kısmı bu zatın, Hıdır olduğunu söylemişlerdir.) arasında geçen diyalogta Hz. Musa’nın peygamber olmasına rağmen bu zattan ilim talep etmiş olması, son derece dikkat çekici bir durumdur. Diğer taraftan hiçbir kimsenin ilmi yönden ne kadar bilgiye sahip olursa olsun asla onu aramaktan ve onun için tevazu göstermekten geri durmaması gerektiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır.²⁵ Zira ilmin nihayeti olmadığı gibi aynı zamanda her bilenden daha iyi bilen kişilerin olduğu bir vakıdır.²⁶

3. İSLÂM TARİHİNDE İLME VE İLİM EHLİNE GENEL BAKIŞ

Müslümanlar, öncelikli olarak referanslarını Kur’ân ve sünnetten almaktadırlar. Dolayısıyla bu kaynaklarda ilim ve ilim ehline yönelik yer alan övücü ve takdir edici sözler onları bu konuda etkilemiş ve her dönemde ilme/bilgiye sahip olmak için azami gayret göstermelerine vesile olmuştur. Yukarıda Kur’ân’ın bu konudaki (ilme ve ilim ehline) bakışı âyetler çerçevesinde ifade edilmeye çalışıldı. Diğer taraftan Kur’ân’ın ilk mübelliği²⁷ ve aynı zamanda ilk mübeyyini²⁸ olan Hz. Peygamber’de, ilmin önemini hem sözleriyle ve hem de eylemleriyle ortaya koymuştur. Örneğin: “Âlimler, Peygamberlerin vârisleridir.”²⁹ “Şüphesiz ki Allah, melekleri, gök ve yer ehli

²² Tâhâ 20/114.

²³ Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Metbû'âti'l-İslâmiyye, 1986), 8/263. “İstiâze”, 20.

²⁴ Kehf 18/65-66.

²⁵ Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl va esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşali (Beyrut: Dâru lhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 1418), 3/287; Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimü't-Tayyib, 1998), 2/309-310.

²⁶ Yûsuf 12/86.

²⁷ Mâide 5/92; en-Nûr 24/54.

²⁸ en-Nahl 16/44-64.

²⁹ Süleyman b. el-Eş'as Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâût, Muhammed Kâmil Karabelli (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), 3/56. “İlim”, 1.

hatta yuvasındaki karınca ve balıklar bile insanlara hayrı öğretenlere dua ederler.”³⁰ gibi hadisleri, Müslümanları, bilgiye odaklanmaları konusunda teşvik etmiş ve onu elde etmek için farklı ülke ve şehirlere rihleler (ilim öğrenmek için yapılan yolculuklar) düzenlemeleri konusunda en etkili faktör olmuştur. Aslında Hz. Peygamber’in, âlimleri/bilginleri peygamberlerin vârisleri olarak tanıtmaları takdire şayandır. Zira veraset malum olduğu üzere ölen kişinin ardında bıraktığı maddi ve manevi haklardır. Vâris olma ise, bırakılan eşya ve haklara sahip olmak anlamındadır.³¹ Âlim kimselerin Peygamberlere vâris olma durumunu şu şekilde izah etmek mümkündür. Peygamberlerin karşılaştıkları eza cefa ve ızdıraplarla ulema da karşılaşmıştır. Hz. Nûh, hicret etti eza gördü. Dokuz yüz elli yıl boyunca kavmini tevhide davet etti.³² Ancak ona çok az kişi iman etti.³³ Sabretti ve kurtuldu. Peygamberlerin atası olarak bilinen Hz. İbrahim ateşe atıldı.³⁴ Haklı davasından vaz geçmedi. Neticede Allah onu kendisine dost edindi.³⁵ Hz. Musa, birçok komplo ve tuzakla karşı karşıya kaldı. Hz. İsa annesiyle en çirkin iftira ve eziyetlere maruz kaldı.³⁶ Allah kendisini muhafaza etti. Hz. Muhammed (sav) küçük yaşta anne ve babasını kaybetti. İki kız çocuğu (Rukıyye ve Ümmü Külsüm) eşleri tarafından boşandı. Müşriklerin, münafıkların ve Yahudilerin eziyetlerine katlandı. Çok sevdiği eşi Hz. Hatice ve amcası Ebû Talib’i aynı dönemde kaybetti.³⁷ Bu olaylar karşısında sabretti ve zafere ulaştı. Her Nebi ve resul değişik eza ve cefayla karşı karşıya kalmıştır.

Âlimlerin gerek cahil ve gerekse zalim yöneticiler tarafından maruz kaldıkları eziyetleri, peygamberlere veraset kapsamında değerlendirmek mümkündür. Nitekim “En çetin eziyet ve bela peygamberleredir. Eziyet ve bela peygamberlerden sonra, takva seviyelerine göre insanları bulur.” hadisi bu gerçeği ifade etmektedir. Makamların en üstünü risâlet makamı olduğuna göre şüphesiz ona vâris olmak, makamların en üstüne sahip olmak anlamına gelmektedir.³⁸ Peygamberlere vâris olmanın birinci şartı onların geride bıraktığı ilme/bilgiye sahip olmakla mümkün olabilir. Zira Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’in farklı âyetlerinde, peygamberlere verdiği nimetleri beyan ederken kendilerine ilim verdiğiinden söz etmekte ve sahip oldukları ilmin ne

³⁰ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Şeriketu Mektebetu va Matbaatü Mustafa el-Bânî, 1975), 3/65. “İlim”, 19.

³¹ Hamza Aktan, “Miras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30/1.

³² Ankebût 29/14.

³³ Hûd 11/36.

³⁴ el-Enbiyâ 21/68.

³⁵ en-Nisâ 4/135.

³⁶ Kehf 19/27-28.

³⁷ Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyim el-Cavziyye, *Miftâhu daris’s-saâdeti* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 1/300-3001.

³⁸ Abdulcelil Candan, *Ulemânın Gücü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 56.

denli önemli olduğunu da açık bir şekilde ifade etmektedir.³⁹

Allah Resûlü, ilmi ve ilim ehlini sadece sözle yüceltmemiş aynı zamanda onları bazı davranışlarıyla da tazim etmiştir. Örneğin hicretten sonra Müslümanların içerisinde buldukları zorlu şartlar ve özellikle ekonomik yönden paraya hayati derecede ihtiyaç duydukları böylesi bir dönemde Bedir savaşında ele geçirilen esirlerin arasından okuma yazma bilenlerin fidye karşılığı olmak üzere on Müslüman çocuğa eğitim vermelerini talep etmesi⁴⁰ Hz. Peygamber'in ilme/eğitim ve öğretime verdiği değeri gözler önüne sermektedir. Aslında o dönemde okuma ve yazmanın toplumda zaruri ihtiyaçlardan görülmediği halde bunları (okuma-yazma) fidye olarak verilen paraya tercih ediliyor olması İslâm'da eğitim ve öğretimin değerinin, paranın fevkinde olduğunu gösteriyor.⁴¹ Aynı şekilde Allah Resûlü, insanlara rehberlik ve önderlik anlamına gelen "İmamlığın" en çok bilgiye sahip olanın hakkı olduğunu belirtmiştir.⁴²

Hız. Peygamber, âlim ve bilginlere yaşadıkları dönemde onlara atfettiği değeri vefat ettiklerinde de göstermiştir. O, Bedir muharebesinde şehit olan sahâbileri defnederken o sıkıntılı şartlar içerisinde dahi bilgin olanlara öncelik tanımış ve öncelikli olarak onları mezara yerleştirmiştir. Bunun yanı sıra başta ed-Dârimî (ö. 255/869), Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), İbn Mâce (ö. 273/877) ve Tirmizî (ö. 279/892) gibi muteber kabul edilen hadis mecmualarında ilim konusunun "bâbu'l-ilm" başlığı altında müstakil olarak incelenmesi, İslâm medeniyetinin bilgiye bakışını açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu başlık altında ilmin değerine ve ilim sahibi insanlarda bulunması gereken özelliklere yer verilmiştir. Bu eserlerde genel manada ilim erbabı şu şekilde tarif edilmiştir. "Bilgi sahibi, bilgisiyle amel eden ve ihlastan ayrılmayan". Bilginin yaşla da ilgisi yoktur. Çünkü yaşı küçük olmasına rağmen bilgi sahibi olanlardan da istifade etmek mümkündür. Nitekim Kur'ân bu konuda Hz. İbrahim'in, babası Âzer'e söyledikleri hakikatleri aktarmıştır.⁴³ Bunun yanı sıra Buhârî, Sahîh'inde "Küçüklerden Hadis Alma Babı" başlığı altında bir konu açmıştır. İslâm tarihinin her döneminde, Müslümanların tamamı olmasa da bir kısmı bilgiye ve bilgine kıymet atfetmiş ve insanlık için yararlı olan her türlü bilgiden istifade etmekten geri durmamışlardır. Üstelik doğru ve faydalı bilgi ister

³⁹ Peygamberlere ilim verildiğini ifade eden âyetlerin bazıları şunlardır: el-Bakara 2/87; en-Nisâ 4/113-163-164; Yusûf 12/22; Kehf 18/65; Meryem 19/43; el-Enbiyâ 21/74-79; el-Kasas 28/14; Cum'a 62/2.

⁴⁰ Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2/16; Safiyu'r-Rahmân el-Mubârakfûri, *er-Rahîku'l-mahtûm* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2002), 276-277; Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/325-327.

⁴¹ Şakir Gözütok, *Kadınlara da Farzdır* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 18.

⁴² Müslim b. Haccâc en-Nisâbüri, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsi'l-'Arabî, ts.), 2/56.

⁴³ el-En'âm 6/73-80; Meryem 19/41-49.

Müslümanlardan ister Hristiyanlardan ve isterse bunların dışındaki din mensuplarından gelmiş olması, bu gerçeği (ondan yararlanılması) değiştirmemiştir. Konumuzun daha iyi anlaşılması için tarihte Müslümanların bilgi edinme konusunda gayri müslimlerden istifade ettiklerine dair somut örnekler üzerinden gidilmeye çalışılacaktır.

3.1. Müslümanların Gayri Müslim Bilginlerden Yararlanmaları

İslâm tarihinde Müslümanların gayri müslim bilginlerden yararlandıklarına dair çokça örnek vardır. Bilginlerden maksat, sadece dini alanda mütehasıs olmuş kimseler olmayıp bunun yanı sıra tıp, astronomi, fizik, matematik, kimya, sosyoloji, psikoloji, zooloji, hendese vb. dallarda uzmanlaşmış olanları da kapsamaktadır. Zira inen ilk iki âyette söz konusu edilen ilimler sadece dini ilimleri değil aynı zamanda bu ilimleri de kapsamaktadır.⁴⁴ Zira Kur'ân'da genel manada bu ilimlere atıfta bulunulmuş ve bunun yanı sıra insan yaşamına katkı veren her ilim ve sanat çok değerli addedilmiştir.⁴⁵ Nitekim İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820), "dinini öğretecek ulemâ ile bedenini muhafaza edecek hekimlerin bulunmadığı yerde kalman caiz olmaz." sözü bu realiteyi ifade etmektedir.⁴⁶

İslâm insanlığa fayda veren her türlü bilgiye "kaynağına ve onu söyleyene bakmaksızın" değer atfetmiş ve ondan istifade edilmesi ve geliştirilmesi hususunda da gereken gayretin gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hz. Peygamber'e Bizans'ın Mısır genel valisi Mukavkıs⁴⁷ (ö. 21/642) tarafından doktor gönderilmiş, doktor Medine'de yaklaşık iki yıl kalmış ancak kendisine çok az hasta gelince Allah Resûlünden izin alarak geri dönmüştür. Bazı kaynaklarda Allah Resulü'nün, gelen doktora "Geri dön. Zira bizler acıkmadan yemeyiz doymadan da sofradan kalkarız." söylediği rivayet edilmiştir.⁴⁸ Bu olayda dikkatleri çeken husus; Hz. Peygamber'in Mukavkıs'ın göndermiş olduğu doktorun dini aidiyetine bakmaksızın onu kabul etmesidir. Aynı şekilde Sa'd b. Ebî Vakkâs hastalanınca Allah Resûlü, o dönemde müşrik olan ancak tıp konusunda uzman olan Hâris b. Kelede'ye (ö. 13/634) gidip tedavi olmasını söylemiştir.⁴⁹ Kur'ân İsrâiloğulları bilginleri için ulemâ ifadesini kullanmış ve onları çok önemli olan risâlet konusunda şahit göstermiştir: "*İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil*

⁴⁴ Candan, *Ulemânın Gücü*, 13.

⁴⁵ Muhammed b. Alevî el-Mekkî, *Havle hasâsî'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 50-52.

⁴⁶ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ebî Muhammed Abdurrahman İbn Ebî Hâtım, *Edâbu's-Şâfiî ve manâkibihi* (Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003); Candan, *Ulemânın Gücü*, 54.

⁴⁷ O dönem Mısır valilerine Mukavkıs lakabı verilmekteydi. Asıl adı: Cüreyc b. Mînâ el-Kıbtî bk. Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Mustafa Abdu'l-Vâhid (Lübnan: Dârü'l-Ma'rife, 1976), 3/514.

⁴⁸ Ali b. İbrahim b. Ahmed el-Halabi, *es-Sîratü'l-halebiyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427), 3/352.

⁴⁹ Ebû Dâvûd, es-Sünen; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi: Hayatı ve Eserleri*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 662.

*değil midir?*⁵⁰ Bu âyet perspektifinden onların deneyim ve tecrübelerinden yararlanmanın mubah olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ile hicret etmeye karar verdikten sonra bölgeyi iyi bilen coğrafya uzmanı Müşrik Abdullah b. Uraykıt'ı ücret karşılığında rehber edinerek onun bilgisinden yararlanmışır.⁵¹

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in "İlim, hikmet müminin yitik malıdır. Onu nerede bulursa alır. Bilgiye en layık olan kimse de mümindir."⁵² "İlim Çin'de de olsa ona talip olun."⁵³ vb. sözleri ile bilime verdiği önemi kendilerine rehber edinmişler ve her dönem ilme talip olmuşlardır. Örneğin Endülüs'ün Târik b. Ziyâd (ö. 102/720) tarafından 711 yılında fethedilmesinden yıkılışına kadar (1492) geçen sekiz asır boyunca Müslümanlar, ilim ve sanatta dünyanın en gelişmiş medeniyetine sahip olmuşlardır. O dönemde Avrupa kralları ve seçkin aileleri kendi yakınlarını ilim öğrenmek için Endülüs'e gönderiyorlardı. Endülüs'te ilim sahasında ismini yazan ve günümüze kadar kendilerinden söz ettiren bilginler mevcuttur. Bunlardan birkaç tanesini zikretmekte yarar vardır: Örneğin, "mekanik mühendisliği konusunda tek eserin sahibi el-Muradi, Endülüs'in öklid'i olarak tanınan Mesleme el-Mecriti (ö. 950/1008) kendine özgü anestezi metodunu tatbik ederek çürüyen dişlerin kırılmadan çekilebilmesi için kurşunla doldurup çekilmesi fikrini öne süren ilk doktor ve aynı zamanda kanamanın durdurulma konusunu 1552'de ispat eden Ambroise Pare'den beş asır önce ortaya atan doktor olarak bilinen Zehravi, (ö. 404/1013) Kristof Kolomb ve Vasco da Gama'nın kullandıkları haritaların İdrisi'den (ö. 560/1165) alıntı olduğu, Avrupa'ya en çok tesir eden ve Averreos olarak tanınan Avrupa'ya Aristoteles'i tanıtan İslâm âlimi İbn Rüşd (ö. 595/1198) ve göz hastalıkları üzerine geliştirdiği trahom tedavisi ile ikinci Dünya savaşına kadar Avrupa'da kullanılan ve büstü ölümünün 800. yıldönümü olan 1965'te Kurtuba Belediyesi Hastanesi'nin avlusuna dikilen el-Gafiki (ö. 560/1165) ve bunlar gibi ismini zikretmediğimiz daha birçok bilginler önemli buluşlara imza atmışlardır."⁵⁴

Endülüs'te İslâm medeniyeti bu kadar gelişme göstermesine rağmen Müslümanlar, az da olsa başka din ve medeniyetlere mensup kişilerin kaleme

⁵⁰ Suarâ 26/197.

⁵¹ Ebû Şuhbe Muhammed b. Muhammed, *es-Sîratü'n-nebeviyyealâdav'il-Kur'ân'i ve's-sünne* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1427), 1/474.

⁵² et-Tirmizî, *es-Sünen*, 2/34.

⁵³ İsmail b. Muhammed el-Aclânî, *Keşfü'l-hafâ va müzîlü'l-İlbâs* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 2/44.

⁵⁴ Endülüs'te yetişen âlimlerle ilgili geniş bilgi için bk. Erol Çetindal, *Endülüs'te Yetişen Müslüman Bilim Adamları ve Bilim Dünyasına Katkıları* (Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019); "Endülüs'ten İlhamla 21. Yüzyıl İslam Medeniyetinin Yeni Ufukları | Şerif Karakurt" (Erişim 08 Ağustos 2022). <http://serifkarakurt.com/endulus/endulusten-ilhamla-21-yuzyil-islam-medeniyetinin-yeni-ufuklari>

aldıkları ve faydalı gördükleri eserlerden de istifade etmekten geri durmamışlardır. Zira orada ilmin her dalı öylesine ileri derecelere ulaşmıştı ki Endülüs'teki âlimler, bilgi edinmek için başka yerlere seyahat etme ihtiyacı hissetmiyorlardı. Genellikle sadece farklı kitapları temin etmek gayesiyle başka bölgelere gidiyorlardı.⁵⁵

3.2. Beytül-Hikme Bağlamında Müslümanların Diğer Din Mensuplarından Yararlanmaları

İslâm düşüncesinde çok önemli bir yere sahip olan Beytül-Hikme'nin kuruluşu Müslümanların bilim konusunda evrensel davrandıklarının en önemli delillerinden biridir. Kaynakların çoğunda her ne kadar Beytül-Hikme'nin Abbâsi halifelerinden Me'mun tarafından 830'da Bağdat'ta kurulduğu yer alıyorsa da ancak bunun temellerinin Mansur (ö. 158/775) dönemine kadar uzandığını söylemek mümkündür.⁵⁶ Fıkhi iyi bilen, felsefe mantık, geometri, astronomi ve tıp gibi aklî ve tecrübî ilimlere karşı ilgi duyan Mansur, Aslen İranlı olan ve onun kâtipliğini yapan Abdullah b. Mukaffadan (ö. 139/757) diğer kültürlerle ait kitapları tercüme etmesini istedi. İbn Mukaffa, Aristo'nun "organon" adlı mantık külliyyatının ilk üç kitabı ile Porphyrios'un Eisagoge'sini (İsâgûcî) ve Hintli Bilge Beydebâ'nın "Kelîle ve Dimne" adlı eserlerini Farsça'dan Arapçaya tercüme etti. Bunun yanı sıra Batlamyus'un "el-Mecisti'si" Nikohokmus'un "Aritmetik'i" Eukleides'in Geometri alanındaki kitabı da "Elemento Geometrica" Arapçaya tercüme edilen eserler arasındaydı.⁵⁷

Hârun Reşîd dönemine (786-809) gelindiğinde tercüme hareketinin hız kazandığı görülmektedir. Hârun Reşîd döneminin tabip ve bilginlerinden olan Yuhanna'yı (Yayha b. Mâsaveyh'i) özel hekimi olarak tayin ettiği ve onu kadim tıp eserlerinin tercüme işiyle görevlendirdiğine dair rivayetler yer almaktadır. Onun ekseriyetle tıbbâ dair birçok eseri kaleme aldığı bilinmektedir.⁵⁸ Hârun Reşîd'in kadim eserlere olan tutkusu ve eski kültürler hakkında bilgi sahibi olma merakı onu diğer bölgelerden kendisine (İkamet ettiği devletin merkeze olan Bağdat'a) gönderilen kitapları, cizye/vergi olarak kabul etmesine kadar götürmüştür.⁵⁹ Bunun yanı sıra savaşlarda ele geçirdiği kitapları da hassasiyetle muhafaza ederdi. Bizans'ın Amûriyye ve Ankara gibi şehirlerinin kuşatılmaları esnasında ele geçirilen kitapların Bağdat'a getirilip muhafaza edilmesini emretmişti. Daha sonra dönemin ileri

⁵⁵ Konu için bk. Lütfü Şeyban, *Endülüs Âlimleri* (İstanbul: Ketebe, 2019).

⁵⁶ Mahmut Kaya, "Beytülhikme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/89.

⁵⁷ Fuat Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, çev. Abdurrahman Aliy (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007), 8-9; Ömer Mahir Alper, "İslâm Felsefesi Tarihi", *İslâm Felsefesine Giriş*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (Ankara: Grafiker, 2012), 44; Kaya, "Beytül-hikme", 6/89.

⁵⁸ Alper, "İslâm Felsefesine Giriş", 44.

⁵⁹ İsmail Taş, "İslâm Düşüncesi Bir Zihniyet Dönüşümü (Oryantalizm ve Oksidentalizm Bağlamında Beytül-Hikme)", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 6/3 (2006), 163.

gelen bilginlerinden bir ekip oluşturarak kendilerine tıp, felsefe, astronomi vb. eserleri elde edip Bağdat'a getirmeleri yönünde talimat vermişti. Toplanan eserler yukarıda ifade edildiği üzere dönemin meşhur doktorlarından Yuhannâ/Yahya b. Mâseveyh'in başkâlığındaki bir heyet tarafından tercüme edilmiştir.⁶⁰

Me'mun döneminde ise (813-833) telif ve tercüme faaliyeti daha hızlı ve yoğun bir şekilde devam etti. İlim ve tercüme adeta altın çağını yaşadı. Özellikle Me'mun, 214/830 Bizanslarla girdiği savaştan zaferle dönerken oradan toplatmış olduğu kitapları Bağdat'a getirerek Hârûn Reşîd döneminde kurulan "Hizânetü'l-Hikme'yi" zenginleştirerek onu "Beytü'l-Hikme'ye" çevirmiştir.⁶¹ Bunun yanı sıra gerek ülke sınırları içerisinde bulunan kilise okullarından, gerekse komşu ülkelerden ve Kıbrıs'tan satın alma vb. yollarla elde edilen eserlerle birlikte Beytü'l-Hikme'nin kuruluşu gerçekleşmiştir.⁶² Beytü'l-Hikme'de çoğu Hıristiyan olan mütercimler görev almışlardır. Beytü'l-Hikme'nin başında Selm ile Yayha İbnü'l-Bitrîk Haccâc b. Matar ve Yuhanna b. Masaveyh'te bulunmaktaydı.

Bu arada tercüme işiyle meşgul olan mütercimlere, konaklamanın yanı sıra yüksek meblağlar ödeniyordu. Bazı tercüme terazinin bir kefesine konulup onların ağırlığına mütercimlere altın veriliyordu. Bilgin insanlara bu şekilde davranılması hem bilgiye ve hem de bilgine verilen önemi göstermesi açısından son derece önemlidir. Nitekim bu yaklaşım, kısa bir süre içerisinde çok önemli eserlerin ortaya konulmasına ve Müslümanların arasından bilginler, filozoflar ve mucitlerin yetişmesine vesile oldu.⁶³ Aslında Beytü'l-Hikme, Cundişâpur akademisini (531-579) taklit ederek Halife Me'mun'un Bağdat'ta kurmuş olduğu bir müessesedir. Onun asıl işlevi, halife tarafından Rum diyarına gönderilen elçilerin getirmiş oldukları bilimsel eserlerin tercüme edilmesiydi.⁶⁴

Beytü'l-Hikme'yi bizzat görmüş ve orada bulunan eserlerden istifade etmiş olan İbn'ül Nedîm tercüme ve mütercimlerle ilgili çok kıymetli bilgiler vermektedir. Beytü'l-Hikme'de bulunan mütercimlerin sayısının kırk yedi olduğunu bunlar Grekçe'den Süryânîce'ye, Süryânîce'den de Arapçaya veya doğrudan Grekçe'den Arapçaya tercüme yaptıklarını ifade etmiştir.⁶⁵ Şu hususu ifade etmekte yarar vardır. Müslümanlar, tercüme konusunda çok hassas davranmışlardır. Her eseri tercüme etmemişlerdir. Mesela Yunan

⁶⁰ Casim Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri* (İstanbul: Klasik yayınları, 2003), 193-194.

⁶¹ Taş, "İslâm Düşüncesi Bir Zihniyet Dönüşümü (Oryantalizm ve Oksidantalizm Bağlamında Beytü'l-Hikme)", 24.

⁶² Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997), 301; Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri*, 195.

⁶³ Kaya, "Beytü'l hikme", 6/90.

⁶⁴ Taş, "İslâm Düşüncesi Bir Zihniyet Dönüşümü (Oryantalizm ve Oksidantalizm Bağlamında Beytü'l-Hikme)", 9.

⁶⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 302-304; Kaya, "Beytülhikme", 6/90.

dinine, diline, edebiyatına ve tarihine ait eserlerin tercümesi neredeyse rağbet görmemiş, hatta her filozofun eseri de tercüme edilmemiş bunların arasından da tercih yapılmıştır.⁶⁶

Tercüme faaliyeti Abbasilerden önce Emevîler dönemlerinde lokal bir şekilde başlamıştı. I. Mervân döneminde (64-65/683-85) ilk kez bir tıp kitabı Arapçaya çevrilmişti. Emevî prensi Halid b. Yezid'in (ö. 704) direktifiyle de kimya ve astrolojiyle ilgili bazı eserler Arapçaya çevrilmişti. Mervân ve Ömer b. Abdulaziz dönemlerinde ise genellikle tıp alanında ihtiyaç duyulan eserlere yönelik yoğunlaşmanın olduğu görülmektedir.⁶⁷ Büyük Osmanlı âlim ve filozoflarından olan Kâtip Çelebi'nin (ö. 1069/1639) ifadesiyle "Müslümanlar için varlıkların mahiyetini bilmek önemli olduğundan Emeviler ve Abbasiler döneminde evâil kitaplarını Arapçaya döndürdüler. Yaratılışları sağlam ve akılları başlarında olan ve doğru düşünen kimseler, bunları her devirde okuyarak elde edip öğrenmekten geri kalmadılar."⁶⁸

Sonuç itibarıyla Emevilerden itibaren küçük çapta başlayıp Abbâsiler döneminde gelişerek devam eden bir tercüme faaliyeti içerisine girildi. Özellikle III/IX. yüzyılda merkezini Bağdat'ın teşkil ettiği büyük bir tercüme hareketi gerçekleşti ve bu hareket, IV/X. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde devam etti.⁶⁹ Hülâsa Beytü'l-Hikme'nin kuruluş amacı ve faaliyetleri incelendiğinde Müslümanların bilgi için ne kadar çaba sarf ettikleri ve diğer inançlara mensup bilginlerden ve onların eserlerinden azami derecede istifade ettikleri görülecektir. Kanaatimize göre Müslümanların Beytü'l-Hikme'yi kurmaları ve onun bünyesinde din ayırımına gidilmeksizin değişik dine ve inanca sahip bilginleri istihdam edip, kendilerinden yararlanma cihetine gitmelerine sebebiyet veren temel etken, Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in ilme ve âlime yönelik yaklaşımıdır.

4. MÜSLÜMANLARIN İNSAN DIŞI VARLIKLARDAN YARARLANMALARI

Yukarıda başta Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in ilme ve ilim ehline olan yaklaşım ve tutumlarından bazı örnekler verildi. Aynı şekilde bilginin faydalı olması durumunda kaynağı kimden gelirse gelsin değerli olduğu belirtildi. Ardından İslâm tarihinde, bilgiye çok önem verildiğinden ve bu konuda gayri müslimlerden de çokça yararlanıldığına dair başta Endülüs daha sonra Abbasi dönemlerine atıf yapıldı. Amaç, Müslümanların Kur'ân'dan, ilmin evrenselliğini hayatlarına ve topluma yansıtmaları için gösterdikleri çabaları ortaya koyup bu konuda sahih malumat sahibi

⁶⁶ Alper, "İslâm Felsefesine Giriş", 39.

⁶⁷ Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri*, 191; Taş, "İslâm Düşüncesi Bir Zihniyet Dönüşümü (Oryantalizm ve Oksidentalizm Bağlamında Beytü'l-Hikme)", 24; Alper, "İslâm Felsefesine Giriş", 42.

⁶⁸ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hak fî ihtiyâri'l-ahak*, çev. Şaik Gökyay (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993), 8.

⁶⁹ Alper, "İslâm Felsefesine Giriş", 8.

olmaktır. Şimdi insan dışı varlıklardan gelen doğru bilgilerin dahi İslâm nazarında makbul olduğuna dair örnekler verilip bunlar üzerinde durulup temellendirilme cihetine gidilecektir.

4.1. Şeytan

Kur'ân-ı Kerîm'de şeytanın bazı durumlarda doğru söylediğine dair âyetler yer almaktadır. Bu âyetlere geçmeden önce kısa bir şekilde bu kavramın anlamını zikretmekte yarar vardır. Sözlükte “muhalefet etmek, uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak” anlamındaki şatn (çoğulu şütûn) veya “öfkesinden yanıp tutuşmak” manasındaki şeyt, (çoğulu şeyâtîn) kelimesinden türeyip “hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık; yanıp helâke maruz kalmış varlık” demektir.⁷⁰ Şeytanı ifade etmek için kullanılan “İblis” kelimesi ise “ümit kesmek, pişman olmak, söyleyeceği bir şey olmayıp şaşırıp kalmak” anlamlarına gelmektedir.⁷¹

Kur'ân-ı Kerîm'in farklı âyetlerinde on sekizi çoğul olmak üzere toplam da seksen sekiz yerde (on bir yerde iblis) şeytan kelimesi yer almaktadır. Allah Teâlâ Kur'ân'da insanın en büyük düşmanının şeytan olduğunu belirtmiştir.⁷² Bununla birlikte insanla olan mücadelesini, ona yaklaşım biçimini ve insana telkin ettiği kötülüklerin bir kısmını beyan etmiş ve ondan uzak durulması gerektiğini emretmiştir.⁷³ Aslında insanları kötülüğe sevk eden canlı (insan-cin) cansız⁷⁴ tüm varlıklar şeytan kategorisinde değerlendirilmiştir.⁷⁵

Şeytanın, Kur'ân'ın ifadesiyle bazı durumlarda doğru söylediğine dair sözlerini aktarmaya çalışacağız. Malum olduğu üzere şerrin ve kötülüğün en büyük kaynak ve sembolü olan şeytan doğru ve kendilerinden istifade edilebilecek birtakım sözler sarf etmiştir. O sözlerden biri de şudur: “(Hesaplar görülüp) iş bitirilince, şeytan diyecek ki ‘Şüphesiz Allah size gerçek olanı vadetti, ben de size vadettim ama ben size yalancı çıktım. Zaten benim size gücüm yoktu. Ben sadece sizi (inkâra) çağırdım, siz de benim davetime hemen koşunuz. O halde beni yermeyin, kendinizi yerin. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Kuşkusuz daha önce ben, beni (Allah'a) ortak koşmanızı reddettim.’ Şüphesiz zalimler için elem verici

⁷⁰ er-Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, 454; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 4/2265.

⁷¹ Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya er-Râzî, *Mu'cemü mekâyisi'l-lüğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979), 1/300; İlyas Çelebi, “Şeytan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/101.

⁷² el-Bakara 2/168; 208; Yâsîn 36/60.

⁷³ el-A'râf 7/16-17-20-21; Lokman 31/33; Fâtır 35/6-7.

⁷⁴ Modern dönemde cansız varlıklara sosyal medya örnek verilebilir. Sosyal medya amacı dışında kullanıldığında maddi ve manevi anlamda birçok tahribata yol açacağı bir vakiydir. Bu tahribatlardan bazıları şunlardır: “psikolojik ve sosyolojik rahatsızlıklar boşanma ve aile içinde rahatsızlıklar vb.” Bu konu ile ilgili bk. Zeynep Şentürk Dızman, “Sosyal Medyanın Boşanmaya Etkileri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 6/4 (2019), 548-552.

⁷⁵ Muhammed Tahir b. Muhammed İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1984), 30/635.

bir azap vardır.”⁷⁶

Yüce Allah, insanları uyarmak onlara merhamet etmek ve kıyamet gününde bu duruma düşmemeleri için şeytanın doğru sözlerini aktarmıştır. Şeytanın buradaki sözleri doğru ve hak sözlerdir. Şayet bu sözler doğru olmamış olsaydı Allah Teâlâ, bunların batıl olduklarını açık bir şekilde beyan eder ve onları burada zikretmesinin bir anlamı olmazdı.⁷⁷ Müfessirler, yukarıda ilgili âyette zikredilen olayın kıyamet günü gerçekleşeceğini ifade etmişlerdir. Kıyamet günü hesap görüldükten sonra şeytana tabi olanlar onun yanına gelip ona sitem edip kendilerini kandırdıklarını dile getirdiklerinde şeytan, onlara kendi istekleriyle kendisine uyduklarını onları kendine tabi olmaları için baskı yapmadığını söyleyerek kendisinden hesap sormamalarını, asıl kusur ve suçu kendilerinde aramaları gerektiğini söyleyecektir.⁷⁸

Buhâri de yer alan bir rivayete göre Ebû Hureyre ile şeytan arasında geçen bir olay nakledilmektedir. Olayın özeti şu şekildedir: “Allah Resulü, Ramazan ayında toplanan zekâtı korumak için Ebû Hureyre’yi görevlendiriyor. Gece vaktinde bir zat, toplanan maldan çalmaya teşebbüs ettiği esnada Ebû Hureyre tarafından yakalanıyor. Bu zat üç gece aralıksız bir şekilde hırsızlık yapmak için teşebbüsüne devam edince Ebû Hureyre bu duruma artık dayanamıyor ve hırsızlık için gelen kişiyi yakalayıp ona seni Hz. Peygamber’e götüreceğini söylüyor. Bu kişi, Ebû Hureyre’ye kendisini bıraktığı takdirde okuduğu zaman kendisine hiç kimsenin zarar veremeyeceği bir âyeti öğreteceğini söylüyor ve ardından bu âyetin ‘Âyete’l-Kürsü’ olduğunu söylemesi üzerine Ebû Hureyre (ö. 58/678) de onu serbest bırakıyor. Ertesi gün Ebû Hureyre, bu olayı Allah Resûlüne anlatırken; Resûlullah, Ebû Hureyre’ye o yalancıdır. Fakat söylediği (tavsiye ettiği) doğrudur. O şeytan idi buyurdu.”⁷⁹ İlgili âyet ve hadisten doğru bilgi ve hikmet kimden gelirse gelsin onları kabullenmek Müslümanın özelliklerinden olduğu anlaşılmaktadır. Doğruyu, belirli kişi ve kurumlara hasretmek İslâm’ın öğretileriyle çelişmekte ve aynı zamanda taassup olarak görülmektedir.⁸⁰

⁷⁶ İbrahim 14/22.

⁷⁷ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an haķâ’iki ğavâmizi’t-tenzil ve ‘uyûni’l-eķâvil fi vücûhi’t-te’vil* (Beirut: Dârü’l-Kütübi’l-Arabî, 1407), 2/551; Beydâvî, 3/198; Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâya’l-kitâbi’l-kerîm* (Beirut: Dârü lhyâ’i’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), 5/42.

⁷⁸ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 4/489; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr* (Dîmaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414), 3/124; Ahmed b. Mustafa el-Merâġî, *Tefsîru’l-merâġî* (Mısır: Şeriketu Mektebetu va Matbaatü Mustafa el-Bânî, 1946), 13/145.

⁷⁹ Hadisin tamamını görmek ve ilgili olayın detayına vakıf olmak için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. nasır (b.y.: Dâru Tavk’-n-Necât, 1422). “Fedâilü’l-Kur’ân” 10.

⁸⁰ Candan, *Ulemânın Gücü*, 64.

4.2. Cin

Kur'ân-ı Kerîm'de cin kelimesi türevleriyle birlikte yirmi iki yerde geçmektedir. Sözlükte “örtmek, örtünmek, gizli kalmak” anlamındaki cenn kökünden türemiştir. Terim olarak, “insanın duyularıyla idrak edemediği şuur ve iradeye sahip ilahi iradeye uymakla yükümlü tutulan ve mümin ile kâfir gruplardan oluşan varlıklara” denilmektedir.⁸¹ Kur'ân'ı Kerîm'de cinlerle ilgili malumat verilmiştir. Cinler, âyetlerde insan ve melek dışındaki üçüncü varlık olarak tanıtılmışlardır. Cin kelimesi Kur'ân'ın 72. sûresinin ismidir. Bu sûrede cinlerin Kur'ân'ı dinlediklerinden, bazıları iman edip bazılarının ise iman etmediklerinden söz edilmiştir. Başka âyetlerde ise aralarında kötü olanlar şeytan olarak nitelendirilmiş ve kısmen insanlara vermek istedikleri zararın neler olduğu beyan edilmiştir.⁸² Bilindiği üzere şeytan da cinler taifesindedir.⁸³ Cinler, insanlar gibi Allah'a kulluk için yaratılmışlardır.⁸⁴

Ahkâf sûresinin 29-30. âyetlerinde cinlerden bir grubun Kur'ân'ı dinlediklerini ve ondan etkilenip kavimlerinin yanına dönerek iman etmeleri yönünde tavsiyelerde buldukları yönünde bilgiye yer verilmiştir. Onlara da peygamber gönderilmiştir. Hz. Peygamber hem insanlara ve hem de cinlere gönderildiği için “Resûlû's-sekaleyn” unvanını almıştır. Bazı âlimler, En'âm sûresinin 130. âyetine istinaden cinlere gönderilen peygamberin onlardan olduğunu söylemişlerdir.⁸⁵ Genel anlamda ilkel din ve toplumlarda cinler, kötü ruh ve şeytanlar olarak tavsif edilmişlerdir. Semavî dinlerde çokça kötülüklerinden dem vurulmuştur. İslâm dininde ise, bir kısmının iyi, bir kısmının ise kötü oldukları ancak Allah'ın izni olmadan kimseye zarar veremeyecekleri⁸⁶ belirtilmiş ve aynı zamanda onların kötülüğünden korunmak için birtakım âyetlerin okunması tavsiye edilmiştir.⁸⁷ Konudan uzaklaşmamak için cinlerle ilgili fazla detaya girmeden bu kadarıyla yetinmeyi uygun görüyoruz.

Kur'ân'dan cinlerin genel manada her ne kadar kötülüğü çağırıştırıyorlarsa da bazı konularda doğru bilgi verdikleri anlaşılmaktadır. Yukarıda zikredilen âyetlerde cinlerin Kur'ân hakkında doğru malumat verdikleri beyan edilmiştir. Özet olarak doğru bilgi kimden gelirse gelsin İslâm nazarında makbul ve değerlidir.

⁸¹ Halil b. Ahmed, 1/167-68; M. Süreyya Şahin, “Cin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/5.

⁸² el-En'âm 6/112; es-Sâffât 37/7-8-10.

⁸³ el-Kehf 18/50.

⁸⁴ ez-Zâriyât 51/56.

⁸⁵ Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 9/257.

⁸⁶ el-Bakara 2/102.

⁸⁷ Şahin, “Cin”, 8/6-8; Ahmet Saim Kılavuz, “Cin” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/8-10.

4.3. Kuş

Kur'ân, Müslim, gayri müslim veyahut çocuk bir yana bilgi ve hakikat hayvandan bile gelse onun hüsnü kabulle karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Kur'ân bu konuda insanların yanı sıra şeytan, cin ve diğer varlıklara hükmeden kral ve aynı zamanda peygamber olan Hz. Süleyman'ın hüdhüd adındaki kuşla ve karıncalarla olan diyalogunu aktararak olayı resmetmektedir. Hz. Süleyman insan, şeytan, cin rüzgâr ve diğer varlıklara hükmeden bir peygamberdi. Bütün hayvanların dillerini de biliyordu.⁸⁸ Şeytan ve cinleri değişik işlerde çalıştırıyordu. Onun emriyle denizin derinliklerine inip inciler çıkartıyorlardı. Onun için kaleler, heykeller, havuz kadar geniş leğenler, sabit kazanlar ve diğer işleri yapıyorlardı.⁸⁹ Hz. Süleyman'ın insanlardan, cinlerden ve kuşlardan müteşekkil orduları vardı ve onların teftiş ve sevk işlerini düzenli olarak yürütüyordu.⁹⁰ Bir ara kuşları teftiş ettiği esnada "hüdhüd" adındaki kuşu göremeyince çok kızmış ve geçerli mazeretinin olmadığı takdirde kendisine ağır ceza vereceğini söylemiştir.⁹¹ Çok geçmeden hüdhüd ortaya çıkıp Hz. Süleyman'a "Senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe'den sana çok doğru (ve önemli) bir haber getirdim." demiştir. Süleyman (as.) Yemen kraliçesinin yeri ve konumuyla ilgili detaylı malumatı hüdhüd'ten aldıktan sonra o bilgiler ışığında ve doğrultusunda hareket etmiştir. Âyetten anlaşıldığı üzere hüdhüd'ün getirdiği haber Süleyman'ın (as.) bilmediği ancak onun için son derece önemli olduğu anlaşılıyor.⁹²

Hz. Süleyman'ın bütün varlıklara hükmetmesi ve kuşların, tamamının dilini bilmesi onu hüdhüdün getirmiş olduğu doğru bilgiden faydalanmasına mâni olmamıştır. Tâhir b. Âşûr (ö. 1973) Hz. Süleyman'ın ordusunun cinlerden insanlardan ve kuşlardan teşekkül ettiğini cinleri gizli işlerde ve varlıkların ruhlarına (sinir sistemlerine) etki etmek, insanları da sahada düşmanla savaşmak ve ülkeyi savunmak, kuşları ise, ordunun bir parçası olup haberleşmeyi sağlamak üzere istihdam ettiğini söylemiştir. Sözlerinin devamında ise her çağ ve dönemde devleti yönetenlerin kendilerinin ve yönettikleri ülkelerinin ayakta kalması için canlı ve cansız varlıklardan istifade etmelerinin hayati öneme sahip olduğunu,⁹³ neredeyse her dönemde kuşlardan ve diğer hayvanlardan az çok istifade edilmiş ve edilmeye devam ediyor. Modern dönemde dünyanın neredeyse her yerinde sürüyü korumak ve insanlara maddi ve manevi anlamda çokça zarar veren eroin vb. için köpeklerin aktif rol aldıkları görülmektedir. Aynı şekilde casusluk ve gözetleme gibi faaliyetler için de değişik kuşlardan yararlanılmaktadır.

⁸⁸ en-Neml 27/16.

⁸⁹ Sebe' 34; 14; Sâd 38/36-37-38.

⁹⁰ en-Neml 27/17.

⁹¹ en-Neml 27/20-21.

⁹² Tahir İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 252.

⁹³ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/240.

Dolayısıyla doğru ve faydalı eylemler için insan ve insan dışındaki varlıklardan yararlanmak İslâm'ın öğretilerine uygun olmakla birlikte insanın da faydasına olduğu da bir vakıadır.

SONUÇ

İlim her fert ve medeniyet için hayati öneme sahiptir. Kişi ve toplumlar ancak ilimle gelişir ve ilimle müreffeh bir yaşam standardına kavuşurlar. Kadim toplum ve uygarlıkların yanı sıra modern çağda da ilimsiz bir dünyanın, insanlık için cehalet ve karanlıktan başka bir anlam ifade etmediği görülmüştür. İslâm öncesi gelişen ve günümüzde kendilerinden söz ettiren medeniyetler, ilim sanatını, hayatlarının farklı alanlarında tatbik etmiş olduklarından dolayı diğer kültür ve medeniyetler tarafından örnek kabul edilmişlerdir. Bu çalışmada söz konusu ilimden dini ve beşerî bilimleri içine alan ve insanlık için faydalı olan her türlü bilgi murat edilmiştir. İslâm medeniyetinin kaynakları arasında ilk sırada yer alan Kur'ân-ı Kerim, değişik âyetlerinde bilimin farklı dallarına atıfta bulunmuş ve insanları bu bilimler etrafında toplanıp onları amacına uygun bir şekilde geliştirmeleri konusunda teşvik etmiştir.

Kur'ân'ın inen ilk âyetinin “oku” emriyle başlanması ve bu emrin herhangi bir bilimle takyit edilmemesi bu realiteyi ifade etmesi açısından son derece önemlidir. Kur'ân'ı tebliğ ve tebyin etmekle mükellef olan Hz. Peygamber de sözleriyle ve faaliyetleriyle bu ilkeye riayet etmiş başta ashâbı olmak üzere bu konuda ümmetine örnek olmuştur. İlim haddi zatında çok kıymetli olduğundan kimden geldiğinden ziyade doğru ve faydalı oluşuna bakılıp değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır. İslâm tarihinin her aşamasında herkes tarafından olmasa da bazı insanlar tarafından bu ilkeye riayet edildiği görülmüştür.

Hz. Peygamber, birçok hadisinde âlimlerin/bilgelerinin en yüksek mevkiye sahip olduklarını belirtmiş ve onlara hem yaşamlarında hem de vefatlarında ayrı bir önem ve ayrıcalık tanımıştır. Gayri müslim bilginlerden de gelen faydalı bilgiyi kıymetli görmüş ve ondan istifade etmeyi de ihmal etmediği gibi bazı durumlarda ashabını da onların sahip oldukları bilgilerden yararlanmaları hususunda teşvik etmiştir. Sonraki dönemlerde de Müslümanlar ilmi elde etmek için azami gayret göstermiş ve insanlığa daha fazla hizmet etmek amacıyla kendi inançlarına mensup ilim adamlarından yararlandıkları gibi farklı din ve inançlara sahip bilginlerden de yararlanma cihetine gitmişlerdir. Örneğin, Endülüs İslâm devleti ve Abbasiler döneminde ilim, farklı dallar altında sınıflandığından bu kurala daha fazla ehemmiyet gösterilmiştir.

Özellikle Abbasiler döneminde Me'mun'un hilafeti zamanında Beytül-Hikme'nin kurulması ve tercüme faaliyetlerinin artarak devam etmesi bu konuda dönüm noktası olmuştur. O dönem ilmi çalışmalara bakıldığında

bilgin insanlara maddi ve manevi anlamda çok geniş imkânlar tanınmasının yanı sıra bu kurumda tercüme işleriyle hemhal olanların büyük çoğunluğu İslâm dinine mensup olmayanlardan teşekkül ettiği görülecektir. Abbasilerden sonraki süreçlerde de bu ilkeye riayet edilmiştir. Kur'ân insan dışındaki varlıklardan sadır olan birtakım doğru bilgileri zikrederek insanları bu bilgilerden yararlanmalarını tavsiye etmiştir. Örneğin, kötülüğün sembolü olan şeytanın bazı durumlarda söylediği doğru sözlerine yer vererek o sözlerden ibret alınmasını talep etmiştir. Aynı şekilde cin ve kuşlardan gelen bazı malumatlara yer vermiş ve bu malumatların kıymetli olduğunu ifade ederek bunlardan da yararlanılmasının doğru olacağını belirtmiştir. Netice itibarıyla, İslâm nazarında, müslim, gayri müslim inanan ve inanmayan, insan ve insan dışı varlıklardan gelen doğru bilgi bu kadar değerliken doğru bilgiyi sadece belli mezhep, ekol, düşünce ve meşreplere hasretmek başta Kur'ân'a, sünnete ve İslâm düşüncesine aykırı bir davranış olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülbaki, Muhammed Fuâd Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm* (Mısır: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1366), 488-492; İlhan Kutluer, "İlim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/109.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ va müzîlü'l-ilbâs*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.
- Ahmed, Halil. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Abdulhamid Handavî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Aktan, Hamza. "Miras". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/143-145. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Alevî el-Mekki, Muhammed b. Havle *Hasâisi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Alevimehr, Hüseyin. *Tefsir Metotları ve Ekolleri*. çev. Erdal Tuncay. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2017.
- Alper, Ömer Mahir. "İslâm Felfesi Tarihi". *İslâm Felsefesine Giriş*. ed. Bayram Ali Çetinkaya. Ankara: Grafiker, 2012.
- Avcı, Casim. *İslâm Bizans İlişkileri*. İstanbul: Klasik yayınları, 2003.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî. *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mara'sali. Beyrut: Dârü İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Bilgiz, Musa. Kur'ân'da *Bilgi, Kavramsal Çerçeve, Bilgi Türleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasirunnasır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.
- Candan, Abdulcelil. *Ulemânın Gücü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Canlı, Mustafa. "Rivâyetlerde Âlim Portresi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28.
- Çelebi, İlyas. "Şeytan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/99-101. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Çelebi, Kâtip. *Mîzânü'l-hak fî ihtiyârî'l-ahak*. çev. Şaik Gökyay. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993.
- Çetindal, Erol. *Endülüs'te Yetişen Müslüman Bilim Adamları ve Bilim Dünyasına Katkıları*. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâût, Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Şuhbe Muhammed b. Muhammed. *es-Sîratü'n-nebeviyye ala dav'il-Kur'ân'i ve's-sünne*. 2 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1427.
- Ebüsüüd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü lhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabîy, 3. Basım, 1407.
- Fayda, Mustafa. "Bedir Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/325-327. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Halabi, Ali b. İbrahim b. Ahmed. *es-Sîratü'l-halebiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi: Hayatı ve Eserleri*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Hererî, Muhammed Emin b. Abdullah. *Hadâ'iku'r-revhi ve'r-reyhân fî revâbi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 33 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkı'n-Necât, 2001.
- İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed er-Râgîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1412.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Temmâm el-Endülüsî. *el-Muharrari'l-vacîz fî tefsiri kitâbi'l-aziz*, thk. Abdusselam Abduş'şâfi 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422.
- İbn Ebî Hâtım, Ebî Muhammed Abdurrahman. *Edâbu's-Şâfiî va manâkibuhu*. Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Kayyim el-Cavziyye, Muhammed b. Ebi Bekr. *Miftâhu daris's-sâdeti*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Kayyim el-Cavziyye, *Fazlü'l-ilmi va'l-Ülemâ*, Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 2001.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Mustafa Abdu'l-Vâhid. 4 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Ma'rife, 1976.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *Tefsîrül-Kur'âni'l-azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 2. Basım, 1999.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-arab*. thk. Haşim Muhammed. 6 Cilt. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kubrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir 'Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2. Basım, 1997.
- Karakaş, Mahmut. *8. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Müslüman Bilim Adamları*, İstanbul: Mostar Yayınları, 2021.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kaya, Mahmut. "Beytülhikme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/88-90. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Cin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/8-10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kutluer, İlhan. "İlim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/109-114. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîru'l-merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Şeriketu Mektebetu va Matbaatü Mustafa el-Bânî, 1946.

- Mubârafûrî, Safiyü'r-Rahmân. *er-Rahîku'l-ahtâm*. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2002.
- Müslim b. Haccâc en-Nisâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü lhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Metbû'âti'l-İslâmiyye, 1986.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vil*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kelimü't-Tayyib, 1998.
- Râzî, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya. *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü lhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, ts.
- Rençber, Fevzi. "İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/1 (30 Haziran 2017), 77-102.
- Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, çev. M. Emin Saraç vd. 16 Cilt. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, ts.
- Sezgin, Fuat. *İslâm'da Bilim ve Teknik*. çev. Abdurrahman Aliy. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.
- Şahin, M. Süreyya. "Cin". 8/5-8. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Şakir Gözütk. *Kadınlara da Farzdır*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Şentürk Dızman, Zeynep. "Sosyal Medyanın Boşanmaya Etkileri". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 6/4 (2019).
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethü'l-kadîr*. 6 Cilt. Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1414.
- Şeyban, Lütfü. *Endülüs Alimleri*. İstanbul: Ketebe, 2019.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et. *Câmiu'l-beyân an te'vil'il-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Taş, İsmail. "İslâm Düşüncesi Bir Zihniyet Dönüşümü (Oryantalizm ve Oksidentalizm Bağlamında Beytül-Hikme)". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 6/3 (2006), 157-180.
- Telkenaroğlu, M Rahmi. "İctihaddan Taklide Evrilmenin En Ağır Bedeli: Mezhep Taassubu". *Umde Dini Tetkikler Dergisi* 1/1 (2018), 32.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 5 Cilt. Mısır: Şeriketu Mektebetu va Matbaatü Mustafa el-Bânî, 1975.
- Yeşilyurt, Temel. "Kur'ân'da Bilgi" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2004), 1-11.
- "Endülüs'ten İlhamla 21. Yüzyıl İslam Medeniyetinin Yeni Ufukları | Şerif Karakurt". Erişim 08 Ağustos 2022. <http://serifkarakurt.com/endulus/endulusten-ilhamla-21-yuzyil-islam-medeniyetinin-yeni-ufuklari>

 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

 Yazar(lar) / Author(s): Zübeyir Karataş.

 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.